

DEN FINSKA KOLONISATIONEN I DALARNA

- EN ESSÄ I ÄMNET SKOGSHISTORIA AV

EDDIE RUNSTEN

Bakgrund

De stora skogarna som låg norr om de uppodlade markerna i mellersta Sverige var i äldre tider ansedda som ogenomträngliga och ogästvänliga dit ingen människa frivilligt satte sin fot. Det talades om Ösmården och Hälsingskogen med dess berg som ogenomträngliga hinder eller sjumilaskogar med obanad terräng. Många historier om skogarna med dess okända innevånare och stora vilddjur berättades säkert i stugorna om kvällarna i lysstickornas sken som ytterligare spädde på myterna. I övrigt var de nog bara intressanta som fiske- och jaktmarker men även där använde man sig av skogen i ytterkanterna.

Det här försökte Gustav Vasa ändra på genom att erbjuda skattefrihet för dem som ville påbörja nybyggen i dessa ödemarker. Det var nämligen så att all mark som inte användes av folket i byar och socknar tillföll staten, därför kunde Gustav Vasa ge sådana fagra löften. Det blev ingen stormande succè för detta men trots allt bröts det upp nya bygder i de stora skogarnas utkanter.

Klubbkriget

Under 1500-talet stod Finland under svenskt ståthållarskap med Erik Fleming som befattningshavare och efter hans död 1548 sonen Claes. Krig hade pågått mot Ryssland under 34 år och som slitit hårt på det finska folket. Samtidigt var det en hård kamp om makten i Sverige mellan å ena sidan Hertig Karl som var Gustav Vasas son och å andra sidan Sigismund som var kung i Polen och i Sverige åren 1592-99. Claes Fleming slöt sig och sina styrkor till Sigismund för att försvara Finland om Karl skulle anfalla. Karl uppmanade folk att ta till vapen mot Flemings knektar som terroriserade. Det var främst krigsvana bönder från Österbotten, Karelen och Savolax som tog strid. De hade klubbor försedda med spikar som de slog genom rustningarna på knektarna, de brände och härjade bland fogdegårdar och slott. Men till slut var de tvungna att ge upp inför Flemings välutrustade härar. Upprorsmakarna var tvungna att fly när soldaterna brände och slog ihjäl folk utan urskilning. Många av dem flydde då till Sverige där de fick arbete i bergsbruket i Närke, Västmanland och Värmland där det sedan tidigare fanns finnar bosatta.

Invandringen börjar

De finnar som nu kom i stor utsträckning var vana att sedan mycket lång tid utnyttja jorden på ett mycket speciellt sätt, de dödade träden, lät dem torka för att därefter bränna upp allt och sådde sedan framförallt råg men även rovor direkt i den varma askan. Den sortens jordutnyttjande gjorde att marken efter några år blev helt utarmad och man var därför tvungen att hela tiden flytta på sig för att finna nya skogar att bränna. Det var i början av 1600-talet som de första finnarna kom till Hälsingland och några år senare till Dalarna. De människor som kom var långt ifrån de första utan så tidigt som på 1530-talet invandrade många framförallt från Tavastland och Karelen. Det var från dessa trakter som invandringen även skulle komma senare. På något vis lyckades ett antal inflyttade kareler att upptäcka de stora obebodda skogarna och ansökte om tillstånd att få bryta mark i dessa skogar. Det visade sig gå mycket bra eftersom hertig Karl redan 1583 i ett dekret slagit fast att finnar som ville bosätta sig i de djupa skogarna skulle beviljas skattefrihet i sex år.

Det var trots allt inte bara att vandra in i den djupa skogen och sedan tro att man kunde livnära sig. Noggranna förberedelser behövdes som att se ut den mark man ville ha, bygga en bostad, röja skogen och låta den torka innan den stacks i brand. Dessa förberedelser tog flera år och därför var nybyggarna tvungna att ta tjänst någon annanstans. I Dalarna var det mest förekommande sättet att livnära sig på att arbeta som dräng och piga hos någon svensk bonde i den socken man hade tänkt att bosätta sig eller att ta arbete inom bergsbruket, därigenom kunde man klara livhanken de första åren innan den egna marken gav någon avkastning. Efter det att nybyggaren sett ut den mark han ville ha var han tvungen att införskaffa ett sk torparbrev. De allra första torparbrev utfärdades av kungen personligen men så småningom skrevs de under av landshövdingen. Efter det att han hade fått sitt torparbrev var nybyggaren tvungen att gå till prästen i socknen som läste upp det inför församlingen och var det någon bonde i församlingen som tyckte att nybygget låg alldeles för nära hans egen mark kunde han lägga in en protest, sedan skulle laga syn hållas och först därefter kunde man börja röja och dona. De var trots allt inte helt okontroversiellt att bryta ny mark. Gustav Vasa hade redan 1542 deklarerat att de marker som ej brukades skulle "höra Oss, Gud och Sveriges krona till" men allmogen var av den åsikten att all mark inom sockengränsen tillhörde dem. De första 100 åren var det ingen som bekymrade sig över de mystiska människor som började röja skog, det fanns gott om plats och skogarna var enorma. Men när fler och fler finnar ville ha mark började sockenborna höja sina röster och förde saken till tinget men finnarna hade sina torparbrev och man kunde inte göra något åt saken.

Svedjan

Ett svedjehemman kunde bestå av upp till 1000 hektar men där endast några hektar brändes varje år. En svedja påbörjades genom att skogen höggs år ett och fick sedan torka ett år. Året därpå sattes det eld på den torra skogen som då brann mycket häftigt. Det finns berättelser om att till och med älgar och björnar kunde stryka med vid brändera. Efter att allt svalnat "markberedde" man med hjälp av krattor gjorda av granar. Sådnen skedde sedan med råg och gav ett stort utbyte när det sedan var dags för skörd, upp till 15-20 gånger mer än för en vanlig brukare. Men detta sätt fungerade bara två till tre år, sedan var marken utarmad. Då var man tvungen att ta nya områden i anspråk.

Det vardagliga livet bland nybyggarna

De första åren livnärde man sig helt genom att svedja fiska och jaga. Vid sidan av svedjningen kunde man sedan man hade fått upp tillräckligt med areal även så på öppen åker. Efter sex års skattefrihet det sedan dags att betala skatt, tionden och även föda soldater. Det var dock ibland svårt att kontrollera nybyggarna, när var det dags för dem att betala skatt och hur mycket producerade de?. Det var även ett visst missnöje vad gällde fördelningen av soldatrotarna, vissa svenska bönder tyckte de var alldeles för hårt betyngda medan finnarna med stora inkomster gick helt fria. Även det omvända existerade, det talas till exempel om en finne i Hamra i Orsa socken vid namn Knut Larsson som betalade 87 daler om totalt 200 daler i en rote med fyra bönder. Finnarna skaffade sig så småningom även boskap, både hästar, kor, grisar, får och getter. De hade både vanliga betesmarker och myrslogar men också fåbodar. Vilt och fisk fanns det gott om i Dalarnas skogar och det var säkert ett behövligt tillskott i deras hushåll. Först och främst genom köttet men de sålde också skinnen. De livnärde på praktiskt taget allt som skogarna gav; älg, björn, vildren, hare, och fågel. De två sistnämnda snarade man och det kunde ibland finnas ett par tusen snaror ute om höstarna bara från en gård. Älgjakten var hetsjakt på skarsnö med spjut medan renjakten bedrevs med hjälp av fångstgropar. Björnen jagades med spjut och så småningom även med gevär. Speciella sk björntallar fanns där björnskallarna sattes upp som troféer.

Det klagades även här på att finnarna var dåliga på att betala in tionden på det vilt de hade nedlagt. Tjuvjakt förekom även och 1698 dömdes sju finnar i för att i Orsa finnmarks övre delar ha nedlagt sju älgar på förbjuden tid. De blev tvungna att böta sammanlagt 777 daler för detta brott men eftersom detta var en mycket stor summa och ingen kunde betala detta var de i stället tvungna att springa gatlopp samtidigt som man fick uthärda spöslag. Historien förtäljer dock inte hur det hela slutade, men hårda bandage kan tänka. Även fisket var mycket viktigt och allt togs till vara bl a mört som bereddes till surmört!. Andra populära fiskar var lax och ål. De första enkla bostäder som de finska nybyggarna byggde innan de hunnit få ordning på sina marker bestod oftast av enkla kåtor. Senare byggde man de speciella hus som i Dalarna kallades för rökstugor, dessa byggdes av grovt knuttimmer utan vind och innertak. Ugnen murades av lera och kullersten och var så pass stor att man kunde ha bäddar efter långsidorna. Eftersom ugnen saknade rökgång gick röken direkt ut genom en öppning i taket och därför lå den som en tät dimma inomhus. Golvet bestod så gott som alltid av stampat jordgolv och möbleringen av ett timrat bord med några bänkar. Maten bestod oftast av olika sorters gröt som till exempel motti, den bestod av vatten eller fiskspad, salt och malt från råg eller korn. Andra vanliga rätter var puuragröt gjord på havremjöl och havrepannkaka. I sämre tider var det även vanligt med barkbröd. Så småningom byggdes det till fler och fler hus på gården; finneryan där man torkade säden, självklart fanns det en sauna, ladugård och ett speciellt stall för fåren, uthus, källare och så vidare. Det hände även att man kunde skaffa sig husfolk om man hade en större gård, de deltog i det dagliga arbetet på gården men kunde även ha egna djur. Finnarna var även mycket duktiga smeder och kunde smida både bössor och knivar. De var också duktiga slöjdare, Orsafinnarna till exempel var skickliga näverslöjdare och kunde tillverka allehanda föremål med nävern. Det fanns även duktiga skräddare, Erik Persson från Hamra och som kallades för gesäll Erik var så händig att han till och med fick sy Gustav III:s kröningskläder.

Orosmolnen hopar sig

På 1600-talet var Sverige indraget i flera krig som kostade oerhörda summor, inkomsterna från koppar- och järnexporten blev mer och mer viktig för landet. Mer och mer virke behövdes för brytning och framställning av metallerna. Samtidigt pågick svedjandet av skogarna i allt högre takt. Genom 1647 års skogsförordning förbjöds svedjning i hela landet. Trots detta fortsatte man precis som man alltid hade gjort. Dessutom fanns de så kallade lös- eller driftefinnarna som irriterade mången person genom det sätt de for fram. Dessa var ofta husfolk hos andra finnar men jagade och fiskade så mycket att det blev till rena rovdriften. Detta föranledde regeringen att 1636 utfärda ett plakat som lästes upp vid ting eller vid gudstjänster. Det innebar att var och en av de finnar som befann sig inom rikets gränser skulle ta fram bevis på hur, var och när de kom in i landet, om de ägde pass. Alla personer som inte hade något slags bevis på att de hade något i landet att göra skulle genast förpassas ut ur landet. Detta togs nu inte på största allvar överallt. I Dalarna var det endast Orsa och Ore man ansåg det så pass viktigt att man kallade in människor till förhör. På 1700-talet kom nästa orosmoment mot dalafinnarna. 1726 var det den så kallade inkquisitionen som hade igångsatts av Stora Kopparbergs bergslag, de ansåg att svedjandet var alldeles för skadligt och tyckte därför att finnarna skulle flytta från socknarna. Men allmogen satte sig i stället på tvären eftersom det skulle innebära att de blev tvungna att överta skattebördan från finnarna. Även de nya bruken som började att dyka upp i Dalarna och Hälsingland började att lösa in finnarnas hemman för att på det viset få arbetskraft till gruvorna. Men i Orsa blev det stopp och allmogen gick till försvar för finnarna. Det gick så pass långt att landshövdingen i Kopparbergs län ställde upp på Orsafinnarnas sida och lyckades få brukspatronerna att låta dessa människor vara.

Finnkrigen

Det går och har gått många historier om hur svenskar och finnar drabbat samman eller att finnarna har förföljts och hela familjer har innebränts av svenskar. Dessa historier har ingen som helst verklighetsbakgrund utan är i mångt och mycket ett påfund av romanförfattare som försökte få till något liknande som de amerikanska indianböckerna. Det var istället så att svenskar kom till finnarnas försvar när de kom i något trångmål. När det någon gång blev bråk var det finnar emellan och endast i enstaka fall blev det något fall för rättvisan.

Källförteckning

Linderholm, H (1974). Sveriges finnmarker. Tidens förlag, Stockholm

Fågelsjö Hembygdsförening (1983). Fågelsjö -by i Orsa finnmark.

Rideland, F (1982). Smultronlandet. Finnskogarna förr och nu. P A Norstedts förlag, Stockholm

Johannes Boëthius (1950). Orsa -en sockenbeskrivning del 1. Nordisk rotogravyr, Stockholm s. 481-542.